

Aktör ve Eylem: Plan ve Kurumsalcı Planlama Üzerine

Araş. Gör., Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, ODTÜ

N. Tunga KÖROĞLU

Eylemlerimize karar verirken, soyutlama ve sistematik düşünme yetimizi kullanarak plan yaparız. Bu plan, bireyin tüm bilinçli ve birçok bilinçsiz eyleminin tetikleyicisi olarak etkin rol oynar. Ancak eylemin bireysel niteliği dönüşüp, kolektif (ortak ve kitlesel) bir niteliğe büründüğünde söz konusu eylemin planlanması süreci, kişinin özel alanından çıkarak kamusal bir boyut kazanmaktadır. Buna dayanarak yazıda, aktörlerin eylemlerini yönlendiren planı temel alarak, kolektif eylemin aktör-eylem ilişkisi üzerinden nasıl bir toplumsal planlama kurumu yarattığı ve bu planlama kurumunun planlama süreçlerini nasıl etkilediği irdelenecektir.

Birey ve Eylemin Planlanması

Bireyin, davranışlarını düzenleyecek ve kararlarının eyleme geçirilmesini sağlayacak bir komutlar dizisine ihtiyacı vardır. Bu komutlar dizisi, bireyin dünyayı nasıl temsil ettiği ile doğrudan ilişkilidir ve birey, eylemlerini bu temsile göre planlar. (Miller ve diğ. 1960). Eyleme rehberlik edecek bir komutlar dizisi söz konusu olduğunda, planlamayı kendi başına bir eylem olmaktan çok, eylem(ler) ile bir arada var olan ve geleceğe yönelik hedeflerin düzenlenerek sistematik bir dizgiye kavuşturulduğu (ve bunun hayata geçirildiği) bir süreç olarak tanımlamak mümkündür. Planlama mekanik süreçlerin ötesinde, soyutlama yetisini kullanarak bilinçli ve amaca yönelik eylem için sistemli ve birbirini takip eden hesaplanmış bir bütün için geçerlidir. Amaca, bir grup eylem veya eylemi izleyecek olan etkinin ardından ulaşılabilir. Ancak planlama, eylemler kümesini ve eylemin

gerçekleşmesinin ardından takip edecek olan etkiyi de amaca ulaşılmasını sağlayacak bütünü bir parçası olarak kabul eder. Aksi, yani eylemin içgüdüsel ve mekanik olarak yönlendirilmesi veya amaca yönelik soyutlama içermeyen tek adımlı süreçlerden oluşması durumunda, planlamadan söz edilemez. Yırtıcı bir etoburun avının peşine düşme sürecindeki eylemler dizisi planlanmış bir süreci içermez. Buna karşın, ağzı dar bir şişenin içine yelkenli bir gemi yerleştirmek için gerekli aletleri tasarlamak, süreci örgütlemek ve yerleştirme eylemlerinin düşünsel dizisi, tanımlı ve bilinçli bir planlama sürecini gerektirir. Eylem dizisi soyutlanmış olarak akılda yeniden canlandırılmakta ve eylemler sırası ile düzenlenerek plan oluşturulmaktadır. Özetlenecek olursa planlama, mekanik tekil hareketlerin bilinçli olarak seçilip zamanda ard arda dizilerek, mekanda hayata geçirilen eylem kümesini tanımlar.

Soyutlama ve sistematik bir dizin ile bütünleştirmek dışında planlı bir eylemin içerdiği bir diğer önemli özellik, planın sadece uygulamasının değil, ardından gelen olası değişimin de plana dahil edilmesidir. Planın eylem anındaki ve ardından gelen etkilerini, 'eylem etki alanı' kavramı altında toplamak mümkündür. Eylem etki alanı; eylemin uzayda kapladığı alanda yarattığı değişim ve eylemin diğer canlıları etkilemesi düzeyi ile, olmak üzere iki düzeyde tanımlanabilir.

Birinci düzeyde 'eylem etki alanı', eylem sırasında ve takip eden zaman diliminde, fiziksel maddelerin uzayda buldukları konum, kitlelerinin ve şekillerinin nitelikleri gibi özelliklerde

meydana gelen değişimi açıklar. Toprağı kazma eyleminin salt toprağın yerinin değiştirilmesi olarak tanımlanması ve fiziksel mekanda yaratmış olduğu değişim ile sınırlı açıklanması buna örnek olarak verilebilir. İkinci düzeyde 'eylem etki alanı', diğer aktörler üzerindeki etkisi üzerinden açıklanmaktadır. Buna göre eylemin kim(ler)i, nasıl ve ne ölçüde etkilediği eylemin etki alanının anlaşılmasını sağlamaktadır. Ancak, bu türden bir analizin birinci düzeye göre karşılaşılabilecek zorluklar, hem farklı, hem de daha fazladır. Toprağın bir emek karşılığı kazılması ve işlemin sonucunda değişen fiziki çevrenin diğer insanların kazma eyleminden sonraki sosyal ilişkilerini de etkileyeceği üzerinden yapılacak bir analiz, etki alanını sosyal ağlar üzerinden mekanda, gelecekteki eylemleri etkileme düzeyi üzerinden ise zamanda 'yayar'¹. Bu nedenle eylemin diğer aktörlere etkisinin ölçülmesi, aktörün fiziksel dünyada ve toplum içinde ne şekilde temsil edildiği ile doğrudan ilişkilidir.

Aktör-eylem ilişkisi, aktörün ilişkilerle örülü bir toplumda değil de tekillerin toplamından oluşan bir toplumda yaşadığı ön kabulüne dayandırdığında, eylemin etki alanı daralır ve aktör eylemlerinde bağımsız hareket edebilir. Aktör, bu kabul üzerinden, eylemlerini planlarken toplumsal ilişkilerinden sıyrılarak tek başına hareket edebilir olmaktadır. Tersten bakılacak olursa, eylemin etki alanı toplumdaki ilişkiler üzerinden değil birinci düzeye yaklaşarak fiziksel dünyanın dönüştürülmüş olmasının metasal sonuçları ile tanımlanır. Bu tür bir aktör-eylem temsilinde, eylemlerin planlanması sürecinde topluma yer yoktur. 'Aktörün' bir amaca ulaşmak için bir şeyi istemesi; eylemini planlayıp gerçekleştirmenin, isteğine ulaşmasını sağlayacağına inanması ve fizik kanunlarının sınırları içinde bunu planlayarak gerçekleştirmesi yeterlidir. Bu temsilde isteğin gerçekleşmesindeki tek engel, 'aktörün' kendi nefesine hakim olamaya- rak isteğine ulaştırarak eylemi değil de bir başka eylemi seçmesi ve gerçekleştirmesidir. Buna göre 'aktörün' önündeki tek engel kendisi olmaktadır

(Callinicos, 1988). Bu temsilde diğer aktörlere, kurumlara ve ilişkilere yer yoktur.

Oysa, eylemi ve etki alanını tanımlayan, aktörlerin oluşturmuş oldukları ve içlerinde buldukları kurumlar ve bu kurumlar ile etkileşim içinde belirleyebildikleri ve bu kurumların sınırları ölçüsünde koyabildikleri hedeflerdir. Buna dayanarak 'aktörün' isteğine ulaştırarak eylemi gerçekleştirmesi, sadece bireyin kendisi tarafından değil, toplumsal ilişkiler tarafından da engellenebilir. 'Aktörün' hedefine yönelik eylemini planladığı gibi gerçekleştirememesi, fiziksel etkenler veya nefesine hakim olamamasından ötürü değil, toplumsal ilişkileri düzenleyen kurumsal kümeden (yapı) ileri gelmektedir. Bu sınırlar, eylemin gerçekleştirilmesi sürecinde planlanan eylem ve artırılan tansiyona kurumların gösterdikleri direnç ile daha net olarak görülebilir. Tansiyon, kurumsal küme tarafından benimsenen sınırları aşarsa, eylem engellenir ve planlanan eylem gerçekleşmemiş olur. Bu durumda 'aktörün' eylemi gerçekleştirebilmesi, toplumsal ilişkilerini ne şekilde kurduğuna bağlı olarak değişir.

Aktörlerin eylemlerine sınırlar koyan bu kurumlar, bir toplumdaki ilişkilerin kurallarını belirleyen ve biçimlendiren bireylerin kendilerince oluşturulmuş toplumsal normlardır ve gündelik hayattaki ilişkilere rehberlik ederek belirsizlikleri azaltırlar ve bireylerin eylemlerini toplumsal olarak sınırlar ve yönlendirirler. Hangi eylemin ne şekilde nerede ve nasıl yapılacağı yazılı olmayan kurallarını tanımlarlar (North, 2002). Bireyin dünyayı temsil edişindeki toplumsal kabulleri de etkileyerek düşünüş yapısını ve eylemleri seçme sürecini etkilerler. Birey bu nedenle kurumsal sınırları içinde dünyanın temsiliyi oluşturur ve eylemlerini tanımlar. Ancak burada unutulmaması gereken, North'a (2002) göre kurumların, eylemlerin etki alanlarını hesaplamak ve belirsizlikleri azaltmak amacıyla bireylerin kendilerince oluşturulduklarıdır.

...eylemi ve etki alanını tanımlayan, aktörlerin oluşturmuş oldukları ve içlerinde buldukları kurumlar ve bu kurumlar ile etkileşim içinde belirleyebildikleri ve bu kurumların sınırları ölçüsünde koyabildikleri hedeflerdir.

¹ Planlama sürecinde olası sonuçların kestirilebilmesi için eylemin etki alanının ölçülebilirliğinin sağlanması gerekmektedir. Elimizde bunun için iki temel araç bulunmaktadır. 'Eylem yarı çapı' ve 'ileriye görme yarı çapı'. "Eylem yarı çapı, bizim başlattığımız bir eylem sonucunda nedensel ilişkilerle meydana gelen ve az veya çok bizim kontrolümüzde kalan faaliyetlerin sayısıdır (yaygınlık derecesi) ve ileriye görme yarı çapı, bir ilk eylem sonucunda nedensel ilişkilerle meydana gelen olayların az veya çok hassas olarak tahmin edebildiğimiz miktardır. İleriye görme yarı çapının artışı rasyonel hesaplama imkanlarımızı artırırken, eylem yarı çapının artışı rasyonel kontrolü artıracaktır." (Tekeli, 1969)

Sapere aude!
'Kendi aklını
kullanma
iradesini
göster'
aydınlanma-
nın sloganı
budur."

Plan ve Kolektif Eylem

Aktörlerin bireysel eylemlerinde olduğu gibi, kolektif eylem söz konusu olduğunda, belirli bir topluluğun hedeflediği eylemlerin gerçekleştirilmesinin toplumsal sınırlarını belirleyen, yukarıda sözü edilen kurumlardır. Buna karşın, bireysel eylemde, aktörün hedefinin özel alanları aşarak birden fazla aktörü etkileme pahasına gerçekleştirilebilmesi, aktörün kurumsal küme içinde iktidar yapıları ile olan ilişkilerine bağlı iken, kolektif eylemde planın uygulanması, çıkar grupları ve sınıflar arası çatışmalarla ve toplumun kurumsal kümesinin sınırları içinde belirlenmektedir. Bu kolektif eylem hedeflerinin belirlenmesi hakkı, modern toplumlarda tek bir kişi, zümre veya tanrısal bir iktidar odağı tarafından verilmez. Bunun yerine, aktörlerin kendileri ile ilgili eylemlerde kendileri adına karar verme ve planlama hakları vardır. Bu hak, Kant'a (1995) göre, aydınlanmanın getirdiği, "insanın kendi kendini mahkum ettiği ergin olmayıştan kurtuluşu" ifade eder. "Ergin olmayış, kişinin kendi aklını başkalarının yönlendirmesi/yönlendirici iradesi olmadan kullanamamasıdır. Kişinin kendini ergin olmayışa mahkum etmesi, aklının eksikliğinden değil, bir başkası olmadan aklını kullanma kararlılığını ve yürekliliğini gösterememesinden kaynaklanır. Sapere aude! 'Kendi aklını kullanma iradesini göster' aydınlanmanın sloganı budur."

Ancak, bu bireysel amaçları çakışan eylemler, ayrı ayrı gerçekleştirilemeyeceği ve kolektif eylemlerin kolektif olarak planlanması gerektiği için beraberinde bir çelişkiyi, modern toplumun içsel çelişkisini, getirmektedir. Kolektif eylem, eylemle ilişkisi olanların ortak bir karar vermeleri koşuluyla planlanıp gerçekleştirilme olanağı bulacaktır. Bu ise sözü edilen hakkın ve getirdiği özgürlüğün, ortak kararlara varmak için kısıtlanması zorunluluğunu ortaya çıkarmaktadır. Tarihsel olarak kazanılmış olan bu hakkın uygulanabilmesi ve sürdürülebilmesi adına, bu hakkın toplumsal kurumlarca sınırlanması gerekmektedir (Wagner, 1994). Böylece bireylerin kararlarında özgür kılınmaları, toplumsal kurumların tanımladığı sınırlar aracılığı ile mümkün olmaktadır.

Bundan ötürü, kolektif eylemin eylemden etkilenenlerce planlanması modern toplumlarda ancak bunun ilişkisel kurallarını oluşturacak olan bir planlama kurumu tarafından mümkündür. Bu

süreçte kolektif eylemlerin iktidar sahibi aktör tarafından değil de yeni bir kurum tarafından planlanması, eylem ile aktör arasındaki ilişkileri de dönüştürmüştür. Kolektif kararın alınması, kararın yarar getireceği topluluğun dışına taşınırken, planlar da salt idari kararlar alan kurumların dışına taşınmaktadır.

Bu şekliyle planlama, modern öncesi toplumlardan farklılaşarak bürokratik bir öge olmaktan çıkar ve modern toplumlardaki idari yapısından kısmen bağımsızlaşır. Yine de, planlama kurumunun bürokrasi ile güçlü bağlarının sürdüğü açıktır, ancak planlamanın niteliğine göre bu bağlar sıkılaşıp gevşese de, planlama ve bürokrasi bütünüyle birleşip birbirine indirgenemez veya ayrılıp birbirinden yabancılaşamaz. Bu bağ Tekeli'nin (1969) planlama sürecine yüklenen fonksiyonları gruplamasında daha net tanımlanmıştır. Toplumu düzenleyici (fonksiyonel olarak işleyen) 'esas toplumsal kurum' olarak planlama, bürokratik bir kurumdaki farklılaşması en yüksek seviyelerde olup; karar alma süreçlerine yakınlaşmış ve amaçları belirleyen kurumlarla bağları güçlenmiştir. Tekeli bunun uygulamadaki karşılığına reel sosyalist sistemleri örnek vermektedir. İkinci olarak, toplumsal kurumları düzeltici (yardımcı müessesé) olarak planlama, piyasa kurumunun hatalarını düzeltmek amacıyla kurumlaşmıştır ve yer yer bürokrasi ile bağları sıkılaşırsa da amaçlar üzerindeki etkileme gücünü kullanmaya devam etmektedir. Ancak üçüncü tür olarak modern ekonominin bir servis sektörü olarak planlama kurumu, artık amaçların belirlenmesinden uzaklaşmış ve bürokrasinin bir bileşeni olma noktasına indirgenmeye yakın bir konuma gelmiştir. "Bu halde genel bürokratik yapıya paralel olarak gelişen bir planlama vardır. Planlamanın varlığı esas karar veren bürokratik veya idari yapının varlığına ve onunla ilişkisine bağlıdır. Burada belirtilmesi gereken husus bürokratik yapının otomatik olarak planlamanın bulunmasını gerektirmediğidir. Öyle ise planlamanın varlığı belirli bir başka karar verme biçiminin bürokratik yapıya sokulması demektir" (Tekeli, 1969).

Bürokrasi ile kurulu bu ilişkiye karşın, planlamanın karar veren idari örgütlerden bağımsızlığını sağlayan ve planlamanın kurumsallaşmasının ardında yatan, kendi iktidar ilişkilerini ve kurumlaşmasını kurarak kolektif eylemlerin bir

şekilde planlanması ihtiyacından öte, aydınlanma felsefesinin ortaya koyduğu ve modern toplumlardaki dönüşüm ve kurumsal çatışmanın temelini oluşturan 'özgürleşme' ile 'denetim altına alma' kutuplarının çatışmasıdır (Wagner, 1994). Planlama disiplini, katılım ve benzeri araçlarla bu farklılaşma sürecini önarmaya çalışsa da, aktör-eylem ilişkisi ve plan arasında idealleştirilmiş olan 'modern ilişkinin' özgürlükleri kısıtlaması ile ilişki kopmuş olur. Yine de, tüm modern kurumlarda olduğu gibi, planlama kurumunun temellerini, hem toplumu özgürleştirme talebi, hem de toplumu daha düzenli ve rasyonel işleyecek bir yapıya kavuşturma özlemi belirler. Tüm bunlar, kaynakların optimum tahsisi, rasyonel toplumsal ve mekansal örgütlenme, modern hukukun işlerliği ve diğer tüm özellikleri ile idealleştirilmiş modern toplum tasvirine dayanmaktadır. Bu ideal, planlamanın sadece diğer kurumlarca talep edilen eylemleri değil, aynı zamanda dönüştürme gücü ve hedefi olan eylemleri de planlaması ve bu planlama sürecinde toplum ve kurumsal kümede karşıt tansiyonu yükseltmeyi göze almasını da açıklamaktadır.

Planlama kurumu, kendi sınırlarını, alışkanlık ve kurallarını bunun ışığında oluşturmuştur ve modern toplumların diğer kurumları ile değinilen hedeflere yönelik eylemlerin planlanması ve gerçekleştirilmesi aşamasında çatışma alanları yaratmıştır. Örneklenecek olursa, demokrasi kurumu ile çatışma temelde planlamaya katılım aşamasında gözlenirken, hukuk ile çatışma, mevzuatın sınırlamaları ve gecekondular gibi yasal olmayan gelişmelerde ortaya çıkmaktadır. Planlama kurumunun içinde yer aldığı toplumların her kurumu ile farklı konularda oluşan bu çatışma alanları, pazar kurumu söz konusu olduğunda bütünleşerek daha yaygın ve sürekli bir hal alır. Bunun nedeni, pazarın diğer kurumları ve planlamayı denetim altında tutma gayretinde yatmaktadır. Pazar, planlama kurumunun kolektif eylemlerine alternatif olarak toplumun, aktörlerin bireysel eylemleri ile kendiliğinden işleyebileceğini varsaymaktadır. Bu varsayım, kolektif eylemlerin aktörlerin tekil tercihleri aracılığı ile gerçekleştirilebileceği ve kamusal bir müdahalenin gerekli olmadığı anlamına gelir (Callinicos, 1988). Oysa toplumu tekillerin toplamından ibaret gören bu tür bir bireyci kabul, aktörü eylemin temeline koyar ve kurum ile kurumsal kümeyi (yapıyı) yok sayar.

Kurumsal Küme ve Pazar Toplumunda Planlama

Pazar, eylemde ilişkilerin rolünü yadsımanın ötesinde, tüm toplumsal ilişkilerin iktisadi akılcılık ve faydacı birey temelinde düzenlenmesini ister (Horkheimer ve Adorno, 1996). Bunun anlamı, toplumda kurulan ilişkilerde metanın değişim değeri dışında bir değerinin olmadığı (Polanyi, 1944) ve aktörün, toplumdaki soyut olarak yalnızca bireysel faydasını arttırmak için akılcılık temelinde bağımsız olarak eylem kararı aldığıdır. Buna göre, bireysel fayda artırımına yönelik eylemlerin, toplumun tümüne fayda sağlayacağı ve bunun dışında toplumsal bir fayda tanımlanamayacağı için toplumsal faydayı hedefleyen kolektif eylemler de planlanamaz. Ancak tüm bunlar, pazarın tek başına işleyebileceği ön kabulüne dayanmaktadır. Fakat pazar, tek başına işleyebilecek bir kurum değildir. Var olabilmek için düzenleyici yardımcı mekanizmalara ihtiyaç duyar ve diğer kurumların pazarı kabul edip pazar mekanizmasını işler tutmalarına ihtiyaç duyar. Her ne kadar pazar kurumu, tahsis sorununu çözmek ve kolektif eylemleri organize etmek iddiasında olsa da, modern toplumların gelişiminde ve pazarın işler kılınmasında devletin, hukuk, mülkiyet, demokrasi gibi diğer kurumları da kullanarak, toplumu ve piyasayı düzenlemesine ihtiyaç duymuştur (bak. Polanyi, 1944). Bu, pazar ile diğer kurumların görünüşte uzlaşmaz olan yapılarının birlikteliğini açıklamaktadır. Bu birlikteliğin meydana getirdiği kurumsal kümeyi Polanyi 'Pazar Toplumu' olarak adlandırır. 'Pazar toplumu' kendisini oluşturan kurumsal küme aracılığı ile, sözü edilen kolektif eylemlerin ne şekilde, hangi sınırlar ve serbestlikler içinde, kimlerce, nasıl planlanabildiğinin ve radikal tutumlara nasıl ve hangi ölçüde direnç gösterilebildiğinin ip uçlarını verir. Pazar toplumunun belirleyici özelliği toplumsal bir kurum olarak pazarın diğer kurumlar üstünde kurduğu hakimiyettir. Günümüz modern toplumlarında diğer kurumlar, kendi varlıklarının teminatı olarak pazarın egemenliğinin sürmesini gerekli görmekteyler (Polanyi, 1944). Ancak tarihsel olarak, bu bağımlılık, planlamanın farklı alternatiflere yönelmesi yerine, 'pazar mentalitesinin' kabul edilerek iktisadi akılcılık ve iktisadi verimlilik koşulları üzerinden araçsallaştırılmasını doğurmuştur.

...kolektif eylemin eylemden etkilenenlerce planlanması modern toplumlarda ancak bunun ilişkisel kurallarını oluşturacak olan bir planlama kurumu tarafından mümkündür.

Planlama disiplininin tüm uygulamaları, kendisini de 'dönüşlü' olarak etkileyecek şekilde, toplumsal ilişkileri ve kurumları dönüştürmektedir.

Bu kabulün ardında, 'pazar toplumunun' aydınlanmacı akılcılığı dönüştürerek araçsallaşması yatmaktadır (Feyerabend, 1991). Aydınlanma ile birlikte, akıl ve özgürleşmenin birlikteliğinde, tanrısal iktidarın (apriori hegemonya) anonim ilişkiler bazında kamusal alana devredilmesi ve ekonomik sistemin kontrolünün de aristokrat sınıfının elinden alınarak kamudaki aktörlerin (liberal burjuvanın) eline geçmesi akla uygun olarak meşrulaştırılmıştır (Horkheimer ve Adorno, 1996). Böylece, her ne kadar pazarın kontrolü oligopolistik olmaya açık olsa da, 'serbest pazarlarda' iktidarın kan bağı ile aktarılmasının koşulları ortadan kalkmış olur. Bu sayede pazarın kendisi, bireysel eylem alanı olarak modern özgürlüklerin sembolü olarak yüceltilmiştir. Ancak, pazarın belirleyiciliği, zaman içinde aydınlanma akılcılığını araçsallaştıracak ve iktisadi akılcılık ile birlikte, kolektif eylemlerin seçilerek planlanmasında pazar kurumunun taleplerinin öne çıkarılmasına neden olacaktır.

Kurumsalcı Planlama ve Planlama Pratiğinde Kurumsal Dönüşüm

Eylemin, pazarın varsaydığı gibi, sadece aktörlerin bireysel planlarına bağlı kalarak belirlenmediği, ancak toplumsal ilişkilerin sınırları içerisinde de kalmadığı kabul edildiğinde, bu ikisi arasındaki ilişkide yer alan etmenlerin eylemin etki alanının belirlenmesinde rol oynadıkları netlik kazanır. Başka bir deyişle, planda 'eylem etki alanını' belirleyen etkenlerin en başına eylemin planlandığı toplumsal ilişkileri belirleyen kurumların kuralları ve kurumsal kümenin yapısı gelir. Bu koşullarda kolektif eylemin etki alanı, eylemin niteliği ve özel alanı aşır kamusal alana taşınmış ölçüde, eylemde rol alan kurumlarca belirlenir. Planın öngördüğü dönüşüm, planlamanın rasyonel niteliğinin yanı sıra, kurumların plana göstereceği tepki ve planlama kurumunun direnci oranında gerçekleşme olanağı bulacaktır. Bundan ötürü plan, planlama kurumu içerisindeki aktörler ile planlama kurumunun diğer kurumlar ile olan ilişkisine bağlı olarak üretilir. Planının, hem toplum, hem de planlama kurumu içindeki hareket alanını belirleyen ve eylemleri yönlendirebilme yetisini sınırlandıran budur.

Tüm bu kurumsal sınırlamaların rasyonel bir planlama söz konusu olduğunda anlamını yitirmemesi, planlama sürecinin eleştiri ve sorgulanma kriterlerinin sadece, rasyonelliğin bilimsel kriterlerinin yanı sıra değil, kurumsal kural ve alışkanlıklarca da belirlenmesinden ileri gelir. Sözü edilen kurumsal sınırlar, planlama sürecinin nasıl olabileceğine ilişkin kriterleri tanımlar ve rasyonel planlamanın kurumlarca kabul edilebilir sınırlarını belirler. Bu kurumsal sınırlar, planlama disiplininin fiziki çevreye ve mekana müdahalesini de şekillendirmektedir.

Bundan ötürü, planlama disiplininde evrensellik iddialarına karşın farklı toplumlarda planlama pratiğinde görülen farklılıkların nedeni, her toplumun kurumsal kümesinin getirmiş olduğu kendine özgü kural ve alışkanlıkların birbirine benzemeyen planlama kurumlarını yaratmış olmasıdır. Evrensellik iddiasına rağmen bir bilim dalında bu tür farklılaşmaların ortaya çıkabilmesi esasında planlama disiplininin tüm bilim dallarına oranla daha fazla hem uygulamaya yönelik hem de aynı zamanda 'dönüşlü' (reflexivity) olmasından kaynaklanır. Mühendisliklerin bir çoğu uygulamaya dönük olmalarına rağmen planlamanın uygulama alanı sadece fiziksel objeler ve mekan değildir. Planlama disiplininin tüm uygulamaları, kendisini de 'dönüşlü' olarak etkileyecek şekilde, toplumsal ilişkileri ve kurumları dönüştürmektedir. Ancak bu dönüşüm doğrudan olmadığı, genelde hedeflenmediği ve kolaylıkla ölçülemediği için, planlamanın ele aldığı eylemlerin etki alanı hesaplarına 'dönüşlü' olmanın sonuçları ve gereklilikleri yeterince dahil edilmemişlerdir. Oysa toplumsal kurumların planlama disiplini ile bu derecede iç içe ve belirleyici olmaları bu dönüşlü olma durumundan kaynaklanır.

Buna ek olarak, mekanın ve kurumların bir arada dönüşmesi, mekanın ve toplumsal kurumların bütüncül ele alınışını zorunlu kılar. Sadece mekana müdahalenin istenen değişime yol açacağı varsayımı, sosyal ilişkilerle olan bağların üstü örtülerek, mekanın toplumsal olarak yeniden üretiliyor olmasını dışlar ve planlamayı bir mühendislik pratiğine indirgeyerek mekan fetişizmine götürür. Bu ise, fiziki planlama sürecini teknik ve bürokratik bir konuma iter ve planlama-

² North (2002) kurumsal kümenin getirdiği kural ve alışkanlıklara dayalı olarak farklılaşmayı 'kültür' olarak tanımlamaktadır.

nin toplumu dönüştürme gücünü kendi isteği ile, ancak farkında olmaksızın, terk etmesine yol açar. Sonuç olarak bunun anlamı, planlamanın teknik süreçlere dönüşerek apolitikleşmesidir.

Oysa planlamanın ortaya çıkışında, toplumda aktörlerin talep ettiği mekansal organizasyonların hayata geçirilmesinden öte hedefleri olmuştur. En basit şekli ile 'daha iyi bir toplum' için planlamak diye özetlenebilecek olan bu hedeflerin gerçekleştirilmesi ne sadece mekansal (fiziki) müdahaleyle sınırlıdır, ne de teknik bir mühendislik sürecidir. Bu 'iyi toplumun' ne olması gerektiği üstüne politik mücadeleyi içeren ve aydınlanmanın akılcılığı ile yoğunlaşmış olan bir süreçtir. Özellikle belirli bir grubun çıkarları dışında tüm toplumu etkileyen kolektif eylemler söz konusu olduğunda, planlama disiplini benimsenmiş ve rasyonel kabul edilmiş yaklaşımlar da bunun dışında kalmazlar.

Planlamanın 'iyi toplumun' ne olduğu ve nasıl bir mekansal organizasyonu üreteceği tartışmaları ve bunun gerçekleştirilmesinde kurumsal direnç ile desteğin nasıl örgütleneceği konusundan uzak kalması mümkün değildir. 'İyi topluma' iyi toplumun kurumları olmadan ulaşamayacağı gerçeği, planlamanın sadece fiziki çevre ile sınırlı kalmayacağını gösterir. Bundan ötürü, planlama disiplini, sosyal bilimlerin analiz eden konumuna ek olarak, uygulama zorunluluğunun varlığı ve bu zorunluluğun sadece mekan veya kurumların değil planlamanın kendisini de dönüştürecek olması kaçınılmazdır. Buna göre, amacı tanımlanmış kolektif eylem planlanıp uygulamaya geçirildiğinde, sonuca ulaşmadan planlayanlar da 'eylemin etki alanına' girmiş olurlar.

Planlamanın kendisine dönerek planıcıyı da etkilemesi, tartışılmasa da, planıcının önceden bildiği bir gerçektir. Planıcı, bu gerçeğe, yani içinde yaşamak istediği topluma ulaşmak kaygısı ile, plan yapar. Ancak, tüm yukarıdaki tartışmanın dile getirdiği gibi, planını yapmakta ve 'iyi toplumu' kurgulamakta yalnız değildir. Özellikle toplumsal ilişkilerin sürmesi ve belirsizliği azaltarak kişilerin güvende hissetmelerini sağlayan toplumsal kurumlar, bu tür dönüşümlere direneceklerdir. Bu direnç, 'iyi toplum' idealinin niteliğinden değil yapısal olarak kurumların dönüşüme karşı olmalarından kaynaklanır. Geniş bir 'katılım',

veya rasyonel bir meşrulaştırma ile bu direncin bir anda kırılması mümkün olmaz.

Kurumsal dönüşüm, ilişkilerin yavaş yavaş değişmesi ile olsa da, tarihsel olarak gözlenen, bir kurumun bir başka kurum ile yer değiştirmesidir (Polanyi, 1944; North, 2002). Dönüşümün nasıl sonuçlanacağını belirleyen; politik çatışmalar, bir kurumun diğer bir kurumla kurduğu bağlar, toplumda oluşan tansiyon gibi bir çok farklı etkenlerdir. Bu ise kurumsal dönüşümü çatışma alanına taşımaktadır. Planlama için bu çatışma içinde olmak ve rasyonel teknik kararların ötesinde, belirlenen amaçlar için mücadele etmek zorunlu olmaktadır. Bundan ötürü planıcı, sadece fiziki planların belirlenmiş ve toplumca kabul edilmiş temel kriterlerini uygulamanın ötesinde, bir aktör (bireysel ve kurumsal) olarak dönüşüme yönelik mücadele etmek zorundadır. Çünkü 'iyi toplumun' ne olduğu, bu mücadele içinde ve sürekli değişerek belirlenmektedir.

Kaynakça

- Calliniços, A. (1988) *Making History: Agency, Structure, and Change in Social Theory*, Cornell University Press, Ithaca, New York.
- Feyerabend, P. (1991) *Özgür Bir Toplumda Bilim*, çev. Ahmet Kardam, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Horkheimer M. ve T. W. Adorno (1996) *Aydınlanmanın Diyalektiği: Felsefi Fragmanlar*, çev. Oğuz Özgül, Kabcacı Yayınları, İstanbul.
- Kant, I. (1995) 'What is Enlightenment', Isaac Kramnick (der.), *The Portable Enlightenment Reader*, Penguin Books, New York, 1-6.
- Miller, G. A., E. Galanter ve K. H. Pribram (1960) *Plans and the Structure of Behaviour*, Holt, Rinehart and Winston inc.
- North, D. C. (2002) *Kurumlar, Kurumsal Değişim ve Ekonomik Performans*, çev. Gül Çağalı Güven, Sabancı Üniversitesi, İstanbul.
- Polanyi, K. (1944) *The Great Transformation: the Political and Economic Origins of Our Time*, Beacon Press, Boston.
- Tekeli, İ. (1969) 'Çeşitli Planlama Kademeleri ve Tipleri Arasında İç İlişkiler ve Planlama Organizasyonu Üzerine Düşünceler', *Mimarlık Semineri*, Mimarlar Odası, Ankara.
- Wagner, P. (1994) *A Sociology of Modernity: Liberty and Discipline*, Routledge, London.